

Az orvosi kar 1846–1847-ben – Vállas Antal (1809–1869) Nemzeti Encyclopaediája szerint

Kiss László dr.

Egy korábbi dolgozatunkban [1] arra hívtuk fel a figyelmet, hogy a 2019-ben 250. évét betöltött magyar orvosi kar történetét elsőként a még medikus Kátai Gábor mutatta be az *Orvosi Hetilap* hasábjain 1860-ban. Közzétettük a Kátai által használt források listáját, amelyben szerepel Vállas Antal Nemzeti Encyclopaedia c. munkája is [2]. Első olvasatra úgy tűnhet, hogy Kátai csupán az enciklopédiában szereplő „Egyetem (Magyar királyi)” című szó történeti adatai miatt használta Vállas munkáját. Ám már maga a szócikk terjedelme – közel 40 oldal – sejteti, hogy Vállas írása több a lexikális adatok halmazánál.

Az 1809. május 18-án Pesten született és 1869. július 20-án New Orleansban (USA) elhunyt Vállas Antalt ma matematikusként, mérnökként tartják számon lexikonjaink. Holott igazi polihisztor volt, a szó eredeti jelentésének értelmében: „sok mindenben jártas tudós”. A görög gyökerű összetételben a „hisztór” a históriával áll etimológiai összefüggésben – a polihisztor tehát az az ember, aki sok históriát, történetet tud elmesélni, melyet a saját szemével látott [3]. A piaristák trencsényi rendházában kezdte meg tanulmányait, majd – a rendből kilépve – a Pesti Egyetem bölcsészkarának hallgatója. 1831-ben a bécsi tudományegyetemen tette le doktori szigorlatát [4].

A bölcsészdoktori cím megszerzése után a matematika, majd később a csillagászat és a földrajz köti le érdeklődését. Sorra jelennek meg tankönyvei: Egyetemes számtudomány (1838), Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel (2 füzet, 1842–1848), Számvetés elemei; négyjegyű logarithmicai táblával (1846, javított kiadása 1851). A matematikatörténet így értékeli Vállas ez irányú tevékenységét: „Ha önálló és kimagasló matematikai felfedezései nem is voltak, mégsem szabad megfedkezni róla a magyar matematikusok között, mert akadémiai előadásai, algebra- és geometria-tankönyveivel és itthoni egész munkásságával a magyar matematikai kultúra megteremtésének és fejlesztésének az ügyét szolgálta” [5].

Munkásságára felfigyelt a működését 1830-ban megkezdő Magyar Tudós Társaság, az Akadémia is: 1837-ben levelező, majd később rendes taggá választotta őt. Vállas az elsők közt ismerte fel annak fontosságát, hogy a külföldi szaklapok anyagát minél többen olvassák magyar nyelven. Az 1836 nyarán „Ismertető vagyis összmu-

vészet (polytechnia), polgári szorgalom, s magasb ízlésű művészetek tára” néven folyóiratot indító Borsos Márton (1797–1876) Vállas hatására kezdett lapjában műszakisajtó-referálási tevékenységet. Később Vállas a társszerkesztője és szerzője is lett a lapnak [6]. Az „Ismerető”-ben megjelent dolgozatai közül kiemelendő az 1839-ben megjelent „Ásványok electrochemiai kezelése” c. dolgozata. Dolgozatának summázatát a medicina fejlődése is megerősíti majd: „A villamosság mint chemiai és mozdítóerő, hihetőleg arra rendeltetett, hogy jövőendőben a gőzerővel együtt, eszközeinket rendkívüli módon növelessze, és társasági viszonyainknak új, hatalmas impulzust adjon” [6]. Vállas referálói tevékenysége az Akadémia folyóiratában, a Tudománytárban is fellelhető. 1845-ben „Hetilap” néven ipari, gazdasági időszaki kiadványt is szerkesztett. A szerkesztői gyakorlatot már előbb megszerezte, hiszen 1840/41-ben Czilchert Róbert (1809–1884) orvosdoktorral szerkesztette a Rohonci Közleményeket. Czilchert, a Batthyány család rohonci (ma Rechnitz, Ausztria) birtokának uradalmi orvosa 1839-ben Klauzál Imrével – Gábor bátyja – Rohonci Gazdaképző Intézetet alapított. Közvetlenül ez előtt, még tótmegyeri (ma Palárikovo, Szlovákia) orvosként ő alapította meg a Nyitra megyei orvosegyesületet [7]. Rohoncon tanított Vállas is. A megyei támogatás elmaradása miatt az intézet másfél éves működés után megszűnt.

Mint ismeretes, Széchenyi eredetileg nyelvművelő intézménynek szánta az Akadémiát. Az 1840-es években azonban egyre erősödött az Akadémia ilyen egyoldalú feladatköre miatti elégedetlenség. Az elégedetlenkedők egyike Vállas volt, aki 1844-ben javaslatot tett az Akadémia reformjára, leszögezve, hogy „a magyar tudós társaság nem szépirodalmi, hanem tudományos intézet” [8]. Az Akadémián meg is alakult a matematikával és természettudományokkal foglalkozó állandó bizottság. Ennek tagja lett Vállas is.

Vállas 88 oldalas javaslata „Tudós társaságok körül, különös tekintettel a magyar t. társaság reformkérdéseire” címmel jelent meg Pesten. Sietünk hozzátenni, Vállasnak nem ez volt az első reformjavaslata. Már 1841-ben, ugyancsak Pesten kiadott egy százoldalas tanulmányt „Egy felállítandó magyar központi műegyetemről” cím-

mel. A tudomány- és technikátörténész így értékeli e művet: „...a maga idejében talán világviszonylatban is a leghaladóbb tervezet volt a műszaki felsőoktatásra. Utóbb a pesti Műegyetem megszervezésekor e tervezet sok vonását valóban átvették” [4].

E villanófény intenzitását áttekintés után lapozzunk bele Vallas 1848-ban indított enciklopédiájába – amely sajnos csak az „első füzetig”, az I betűig (Inánd) jutott el –, hogy megértsük, miért tekintette forrásmunkának Káta Vallas enciklopédiáját. Egyébként az első magyar nyelvű, Apáczai Csere János Utrechtben 1653-ban kiadott „Magyar Encyclopaedia”-ját (1803-ban Győrben újra kiadták) követően volt még néhány próbálkozás – ezek közül talán csak a sok vihart kavart „Közhasznú Esmeretek Tára” (1831–1834, 12 kötet) érdemel említést [9]. Vallas 1848 elején kezdte meg kiadni a ma „korszerű földrajzi-statisztikai lexikonként” számon tartott művét [4]. Lexikonnak tekinthető, mert „szótár-alakban” tárgyalja a két magyar haza „államföldrajzi és történeti nevezetességeit”, viszont néhány szócikket enciklopédikus terjedelemben dolgoz fel. (A görög „enkükliosz” jelentése: körben haladó, kerek, teljes, átfogó.)

Nincs terünk az „Egyetem” szócikk részletes elemzésére, ezért – a többi fakultást mellőzve – az orvosi karra összpontosítunk. Vallas így írja le az orvosi kar szerkezetét:

„Az orvosi kar több osztályokat foglal magában, úgy-mint a/ a magosabb orvos-sebészeti studiumot, mellynek pályája ötéves; b/ a közönséges sebészstudiumot; c/ az állatorvosi pályát; d/ a gyógyszerészeti; e/ a szülészeti pályát. Ezen kar körébe több olly tantárgyak is vonnattak, mellyek az orvosi pályával közvetlen érintkezésben nem állván, inkább az általános tudományi (úgynevezett bölcsészeti) karba tartozók, millyenek a különös természetrajz (ásvány- és állattan, füvészet) és a vegyészet.

A közönséges sebészek stúdiuma csak annyiban javallható, mennyiben a magosabb orvos-sebészeti pálya a szükségesnél kevesebb ifjak által látogattnék, de azonnal megszüntetendő, mihelyt az ország elég tudományosan művelt gyakorlati orvosra tehet szert. Ezen időt mi mármár elérkezettnek hisszük és mennyiben a nevezett sebészeti studium még néhány évig fenntartanék, annak helyesebb elrendezését valljuk kiáltó szükségnek.”

Az enciklopédia 455. oldaláról idézett szövegből jól látható, hogy a reformokért lelkesedő Vallas még egy lexikoni szócikkben sem rejti véka alá ilyen töltetű véleményét. (A sebészeti stúdiumot egyébként majd csak 1871-ben szüntetik meg.)

Vallas megreformálná a számonkérés rendszerét is. „...az új rendszerrel a kikérdezések, s a vizsgálatok meg nem férnek ... egyáltalán nem lenne félévi vizsgálat: a pályavégzettek is, csak a mennyiben academiai gradusok után esengnének, függénének az egyetemnek ... bizottságától, melyre a doctorandusoknak megvizsgálása biztatnék. A többi az állam dolga, melynek nemcsak jogában,

hanem kötelességében is áll, leendő tisztviselőinek kiképzetéséről magának tudomást szerezni ...” (462. old.).

Miben látja Vallas ezen új rendszer előnyeit? „...az új rendszer kimeríthetetlen tárháza lenne a leendő rendkívüli és rendes professoroknak ... az oktatók közötti verseny szaporább tudományos életet eredményezne egyetemünkön ... sokszor nemcsak a kényszer és bizalmatlanság okai a semmit-nem-tanulásnak, hanem a professornak saját módszere is. A tanuló nem tud bele szokni a professor rendszerébe, ámbár ez más részére a tanuló ifjúságnak igen helyes lehet; előadása meglehet igen elvont s így nem hat a plasticusabb elmékre, vagy igen is példázgató és kézzel fogható s ekkor unalmas, tehát haszontalan az elvontabb szellemű ifjakra nézve. Kell tehát, hogy ugyanazon tárgyról többféle előadások tartassanak, nehogy a többség szellemi táplálék nélkül maradjon és kifejthető talentoma, a hon igazi gazdagsága, haszon nélkül elhervadni engedtessek.” Ennek többek közt az is lehetne a következménye – véli Vallas –, hogy a tanuló „a geniusának megfelelő előadásra” járva, illetve az oktató „a verseny által buzdítva” a neki legjobban tetsző módszerrel adva elő „fél annyi idő sem fog kelleni valamely tudomány előadására”. Ha tehát a tanuló ifjú fél annyi idő alatt sajátíthatja el „a leendő hivatalához megkívántató tudományokat ... hajlandó lesz a nyert időt pengő értéken is megváltani és inkább mérsékelt tandíjat fizetni, mintsem időt és erőt vesztegetni”. Ennek anyagi vonzata is lehet, hiszen – elmélkedik tovább Vallas – a tandíj bevezetésével „nagyobb kilátás nyílik a rendes és rendkívüli professoroknak is illő jutalomra...” (463. old.).

Az Eötvöshöz és – a „kiművelt emberfők sokaságát” vizionáló – Széchenyihez közel álló Vallas a reformgondolatai megosztása után „visszatér a jelenbe”, és karokra bontva közli az egyetem „jelen évi (1846/47)” leckerendjét. Ismét csak az orvosi karra vonatkozó órarendet tudjuk közölni:

I) Magosabb orvos-sebészeti pálya. Első félév

I. Év[folyam]. Délelőtt [a továbbiakban: d.e.] 8–9 bevezetés az orvos-sebészeti tudományokba és különös természetleírás, 10–11 elmei boncztan magyarul, 11–12 ugyanaz németül; délután [a továbbiakban: d.u.] 3–4 füvészet. – Kézikönyvek: Conradi, Reisinger, Hempel

II. Év. D.e. 9–10 élet- és felsőbb boncztan, 10–11 vegyészet, 11–12 gyakorlati bonczolás; d.u. 2–4 gyakorlati bonczolás. – Kézikönyvek: Geiger, Lenhossék, Lauth

III. Év. D.e. 7–8 elméleti szülészeti németül, 8–9 általános gyógykórtan, 9–10 elméleti szülészeti (!) magyarul, 10–11 ugyanaz németül; d.u. 3–4 általános gyógykórtan. – Kézikönyvek: Töltényi, Chelius, Haulik, Mátrai

IV. Év. D.e. 7–8 különösebb gyógytan, 8–9 orvosi gyakorlat, 9–11 sebészeti gyakorlat magyarul és németül; d.u. sebésműtételek 3–4 magyarul és németül. – Kézikönyvek: Bene, Réczey

- V. Év. D.e. 7–8 különösebb gyógytan, 8–9 orvosi gyakorlat, 10–12 elméleti és gyakorlati szemészet; d.u. 2–3 törvényszéki orvostudomány magyarul, 3–4 ugyanaz németül. – Kézikönyvek: Bene, Henke, Fabini

Második félév

- I. Év. D.e. 6–7 különös természetleírás, 7–8 füvészet, 10–11 elemi boncztan magyarul, 11–12 ugyanaz németül. – Kézikönyvek: Schuster, Fischer, Hempel
- II. Év. D.e. 8–9 vegyészet, 9–10 élet- és felsőbb boncztan, 11–12 gyógyszerészet. – Kézikönyvek: Geiger, Lenhossék
- III. Év. D.e. 7–8 elméleti szülészet magyarul, 8–9 gyógyszer- és gyógyirattan, 9–10 elméleti sebészet, gép- és műszertan magyarul, 10–11 ugyanaz németül, 11–12 gyógyszer- és gyógyirattan; d.u. 5–6 járványtan magyarul és németül. – Kézikönyvek: Oesterlein, Chelius, Eckstein, Haulik és Mátrai
- IV. Év. D.e. 6–7 különös gyógytan, 7–8 orvosi gyakorlat, 8–10 sebészi gyakorlat magyarul és németül; d.u. 3–4 sebészműtételek magyarul és németül. – Kézikönyvek: Bene, Réczai
- V. Év. D.e. 6–7 különös gyógytan, 7–8 orvosi gyakorlat, 10–11 elméleti, 11–12 gyakorlati szemészet magyarul, d.u. 2–3 orvosi rendőrség. – Kézikönyvek: Bene, Bernt, Fabini

Hasonló részletességgel tárgyalja a 2) közsebeszeti pálya, 3) gyógyszerészi pálya, 4) szülész pálya és 5) állatorvosi pálya leckerendjét. Végül a „Rendkívüli tudományok” kerülnek sorra: „Délelőtti 10–12 ép- és hosszélettan (kézikönyv: Schedel), de csak szombaton; 11–12 gyermek- és nőkörtan; délutáni 2–3 orvossebész történet kedden és csütörtökön; 3–4 kórboncztan, hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken; ugyancsak 3–4 fogászat, hétfőn és szerdán” (465. old.).

Vállas az „Egyetem” szócikket az Egyetem latin nyelvű „alapítványi levelének” teljes terjedelmű közlésével (468–480 old.) zárja.

Nagy vesztesége a magyar tudománytörténet-írásnak, hogy Vállas nem tudta folytatni enciklopédiája kiadását. 1848-ban ugyan még az első magyar felelős minisztérium kinevezte őt a Pesti Egyetem matematikatanárává, ám Világos után az osztrákok megfosztották állásától, és semmi remény nem volt a magyar nyelvű enciklopédia további füzetének kiadására. 1851-ben az állás és remény nélkül maradt Vállas kivándorolt New Orleansba. Itt előbb egy német egyházközség papja, majd Nicaraguában kávéültetvényes; 1854-től ismét New Orleansban él, ahol hajózási iskolát tart fenn, illetve 1858-tól az általa alapított akadémia titkára [10]. Az „Észak Dél ellen” néven ismert polgárháború idején rossz lóra tett: elfogadva a déliek oldalán álló Tennessee állam katonai akadémijának igazgatói tisztét, „egész vagyonát elvesztette” [10]. Visszatérve New Orleansba az általa alapított akadémia titkáráként fejezte be „viszontagságos” életét.

Tudomásunk szerint az 1848-as enciklopédiájában közzétett, az egyetemről s ezen belül az orvosi karról szóló értékes információi elkerülték a kutatók figyelmét. Nem hivatkozik rá sem Győry kartörténete [11], sem az orvosi kar 200. évfordulója alkalmából írt tanulmány [12].

A kar 250., illetve Vállas halálának 150. évfordulója alkalmából törlesztünk orvostörténet-írásunk Vállas Antallal szembeni adósságából.

Irodalom

- [1] Kiss L. Being the first to research the history of the 250-year-old medicine faculty in Hungary – Gábor Kátai (1831–1878). [Elsőként kutatta a ma 250 éves magyar orvosi kar történetét – Kátai Gábor (1831–1878).] Orv Hetil. 2019; 160: 638–640. [Hungarian]
- [2] Vállas A. National Encyclopedia or geographical and historical curiosities of Hungary and Transylvania in form of dictionary. [Nemzeti encyclopaedia, avagy Magyarország és Erdélynek államföldrajzi és történeti nevezetességei szótár-alakban. 1–7. füzet.] Hartleben K. A., Pest, 1848. [Hungarian]
- [3] Szabó M. Latin medical and public language terms adopted in Hungarian (Part 2). [A magyar nyelvben meghonosodott latin orvosi és köznyelvi kifejezések (2. rész).] Magyar Orvosi Nyelv 2012; 12: 75–96. [Hungarian]
- [4] Bartha L. Antal Vállas. In: Nagy F. (ed.) Hungarians in history of natural-science and engineering. Vállas Antal. In: Nagy F. (szerk.) Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1992. [Hungarian]
- [5] Sain M. ABC of history of mathematics. [Matematikatörténeti ABC.] Nemzeti Tankönyvkiadó – TYPOTEX, Budapest, 1993. [Hungarian]
- [6] Batári Gy. The emergence of scientific journals in Hungary (1721–1867). [A tudományos szakajtó kialakulása Magyarországon (1721–1867)]. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1994. [Hungarian]
- [7] Kiss L. The short but instructive story of the Medical Society of Nyitra County (1839–184?) – Robert Czilchert (1809–1884). [A Nyitra megyei Orvosegyesület rövid, de tanulságos története (1839–184?) – Czilchert Róbert (1809–1884).] Orv Hetil., 2009; 150: 663–665. [Hungarian]
- [8] Sőtér I. The eagle and the cup. Academical portraits. [A sas és a serleg. Akadémiai arcképek.] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. [Hungarian]
- [9] Kiss L. The written war of both Pauls – Balogh and Bugát – for the sake of Hungarian medical language (Pál Almási Balogh died 150 years ago. [A két Pál – Balogh és Bugát – pennaharca a magyar orvosi nyelv érdekében (150 éve hunyt el Almási Balogh Pál).] Magyar Orvosi Nyelv 2016; 16: 70–74. [Hungarian]
- [10] Kopp L. Antal Vállas. [Vállas Antal.] In: A Pallas nagy lexikona, Vol. XVI. Budapest, 1897; p. 606. [Hungarian]
- [11] Győry T. History of medical faculty 1770–1935. [Az orvostudományi kar története 1770–1935.] Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1936. [Hungarian]
- [12] Regöly-Mérei Gy. History of Medical Faculty in Budapest from foundation to the end of War of Independence 1848–1849. In: Rigó J. (ed.) [A budapesti Orvosi Kar története alapításától az 1848–1849 szabadságharc végéig. In: Rigó J. (szerk.) A budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve.] Budapest, 1969. [Hungarian]

(Kiss László dr.,
SK-93 008 Csilizradvány 284., Szlovákia
e-mail: kiss.agi@panelnet.sk)